

Ткачева Ю. Г. Материнство в системе жизненных ориентаций современной молодежи

В статье на основе современной психолого-педагогической литературы проведен анализ основных причин падения идеала материнства в сознании современной молодежи. Выделены основные социально-психологические типы материнства. Особое внимание уделено беременности в юном возрасте, процессам акселерации современной молодежи, малодетности семей, а также тревожному характеру демографического кризиса. Автором доказано, что формирование чувства материнства необходимо формировать у молодежи в общей системе ценностей и жизненных ориентаций.

Ключевые слова: материнство, ранняя беременность, аборт, малодетность семей, демографический кризис, ценностные установки, репродуктивные установки.

Tkacheva Y. G. Maternity and it's place in the system of living orientations of the modern youth

The article, concerning the terms of contemporary psychological and pedagogical literature, deals with the analysis of the main reasons of decline of the maternity ideal in the awareness of the modern youth. Basic social and psychological types of maternity were also singled out in the article. Special attention is paid to the pregnancy in the young age, early development processes, families having one child or few, and also to the disturbing character of the demographic crisis. The author has proved that the feeling of maternity should be formed among the young people in the general system of values and life orientations.

Key words: maternity, precocious pregnancy, abortions, families having one child or few, demographic crisis, value sets, reproductive sets.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2012 р.

Прийнято до друку 29.06.2012 р.

УДК 37.013.42-057.87:378.09

Ху Жунсі

**СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ
СТУДЕНТІВ ДО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Сучасні культурно-економічні процеси у галузі вітчизняної освіти, пов'язані зі спрямованістю на європейську та світову інтеграцію, відкритість та гнучкість, призводять до необхідності звертатися у

дослідженнях до питань соціальної адаптації студентів-іноземців до навчання у вищих навчальних закладах України.

Оскільки наразі спостерігається збільшення уваги до питань культурної, національної та етнічної ідентичності у всьому світі та у країнах пострадянського простору зокрема, об'єктом дослідження все частіше стає культурно-психологічна своєрідність етносів та інших великих стійких груп, історично сформованих зусиллями багатьох поколінь. Природа консолідації подібних формувань стає не менш важливим феноменом, що потребує детального вивчення та розгляду. Представники певних етнічних груп об'єднуються завдяки функціональних та емоційних стосунків, але й також завдяки символічних контактів, що викликано подібністю умов та способу життя, переживань, інтересів та цінностей.

Проблема адаптації студентів до процесу навчання у ВНЗ є міждисциплінарною, тому їй приділяється багато уваги у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців. Незважаючи на численні дослідження адаптації, залишається ще дуже багато нерозкритих аспектів щодо сутності, видів і структури цього феномену, а також чинників, що впливають на цей процес та обумовлюють його.

Мета статті полягає у розгляді сутності та особливостей феномену «соціальна адаптація» у контексті пристосування до культурно-освітнього середовища вищого навчального закладу з погляду філософії, психології, етнопсихології, педагогіки та соціології. Комплексний характер проблеми адаптації, який притаманний даному феномену, наразі є предметом дослідження багатьох дисциплін та перебуває у сфері розгляду фахівців таких наук, як психологія, філософія, соціологія, медицина, екологія, біологія, фізіологія та педагогіка.

У сучасній психології та педагогіці адаптаційні процеси інтенсивно досліджуються у зв'язку з проблемами міжетнічної і міжкультурної взаємодії, міграції і соціальних трансформацій: Г. Андреева, Р. Баєвський, Ф. Бассін, Ф. Березин, Дж. Беррі, Ф. Василюк, В. Гриценко, Л. Гумильов, Ю. Десятникова, Н. Лебедева, А. Мулдашева, А. Налчаджян, Б. Паригін, М. Салазар, В. Смирнов, Т. Стефаненко, А. Татарко, Г. Тріандіс та ін.

У психологічну й педагогічну науки термін «адаптація» було введено з біологічних дисциплін. Зокрема, у фізіології термін означає реакцію пристосування органів чуття по відношенню до дії відповідних подразників, а у біології – пристосування функцій органів до умов існування організму. Значення адаптації у контексті збереження гомеостазису, а саме пристосування, залишається і в психології. Особливо це виражено в тих психологічних концепціях, які спрямовані на аналіз стосунків індивіда з навколишнім середовищем.

Згідно визначення Ф. Березина, провідна роль у пристосуванні належить психофізіологічній адаптації, реалізація якої забезпечується складною багаторівневою функціональною системою, регулювання на

різних рівнях якої відбувається, керуючись психологічними або фізіологічними механізмами [1].

У загальній системі адаптації він відокремлює три основні рівні: суто психічний, соціально-психологічний та психофізіологічний. Щодо психічної адаптації, то її базовою функцією є підтримка психічного гомеостазу та збереження психічного здоров'я. Під гомеостазом розуміємо здатність відкритої системи (організму людини) зберігати та підтримувати постійність власного внутрішнього стану, здатність до саморегуляції за допомоги скоординованих реакцій, спрямованих на підтримку динамічної рівноваги. Цей феномен є невід'ємним компонентом адаптації, оскільки саме він дозволяє будь-якій цілісній системі відтворювати себе, встановлювати рівновагу та долати опір зовнішнього середовища.

Існують численні визначення терміну «*адаптація*» у загальному сенсі та й на різноманітних окремих рівнях. Так, Ф. Мейерсон розуміє адаптацію як процес пристосування організму до зовнішнього середовища або до тих змін, що відбуваються у самому організмі. Окрім *генотипічної* адаптації, яка підлягає наслідуванню, існує також *стенотипічна* адаптація, що виникає з метою «формування системного структурного сліду», що призводить до підвищення витривалості фізіологічних систем, резервних можливостей організму людини. Однак, «будь-яка, навіть найуспішніша адаптація пов'язується не тільки з витратами енергії, але й зі втратою структурних генетично детермінованих ресурсів організму» [2].

Психологічний зміст поняття «адаптація» є значно ширшим, ніж у біологічних науках, завдяки соціальному компоненту, а саме необхідності пристосування особистості до нового соціального середовища. Наприклад, на думку Л. Собчик, психічна адаптація характеризується показниками актуального психічного стану [3].

У широкому сенсі адаптація є динамічним цілісним феноменом, результатом і процесом пристосування організму або особистості до умов зовнішнього середовища, а також властивістю будь-якої саморегульованої системи (біологічної, соціальної або технічної), яка полягає в здатності пристосовуватися до умов зовнішнього середовища, що змінюються. Це розуміння конкретизується на рівні філософського, соціально-психологічного, педагогічного, психолого-педагогічного аналізу.

На філософському рівні поняття адаптації розглядається як процес активної взаємодії системи (організм, популяція, етнос), що саморозвивається та самокерується, з середовищем у напрямі підвищення стійкості шляхів розвитку цієї системи у певних умовах середовища [4].

На рівні соціально-психологічного аналізу адаптація виступає як пристосування особи до нових груп (культурних, професійних, етнічних та ін.) [5 –8]. У сучасній вітчизняній і зарубіжній соціальній психології

проблеми адаптації посідають значне місце серед практичних і теоретичних досліджень. У багатьох навчальних і навчально-методичних роботах з проблем загальної, соціальної та етнічної психології також розглядається проблема адаптації.

Щодо розвитку терміну з погляду психологічної науки, зазначимо наступне. Сутність, функції адаптації розглядалися у межах психоаналітичного напрямку (Г. Гартман, А. Фрейд, А. Адлер), необіхевіоризму (Г. Айзенк, Р. Хенкі), інтеракціонізму (Л. Філіпс), когнітивної психології (Ж. Піаже), гештальтпсихології (Ф. Перлс) та ін.

Розглядаючи адаптацію з погляду *психоаналітичного підходу*, зазначимо необхідність проведення аналізу захисних механізмів особистості як таких, що складають основу феномену (З. Фрейд, А. Фрейд, А. Адлер). Наприклад, Г. Гартман, послідовник А. Фрейда, відмічає, що інтерес до проблеми адаптації зріс внаслідок розвитку психології Я, підвищення загального інтересу до особистості та її пристосування до умов зовнішньої реальності. Адаптація, згідно положень Г. Гартмана, включає як процеси, пов'язані з конфліктними ситуаціями, так і ті процеси, які входять у вільну від конфліктів сферу «Я», яка сприяє нормальній адаптації і створюється захисними механізмами особистості.

Психоаналітичний підхід дозволяє виділити дві складові адаптації: процес і результат. Як процес адаптація полягає в запуску і розгортанні захисних реакцій, як результат – в новому особистісному придбанні, що забезпечує адаптацію в складніших умовах. Положення психоаналітичного підходу дозволяють розглядати поняття адаптації (процес) та адаптованості (результат цього процесу).

Так, успішно адаптовані особистості демонструють високу продуктивність, здатність насолоджуватися життям та психічну рівновагу. Процес адаптації, таким чином, дозволяє змінювати як власне особистість, так і середовище, внаслідок чого встановлюються стосунки адаптованості, а адаптаційний процес регулюється власним «Я». Зазначимо також, що під час адаптації відбувається пошук людиною такого середовища, що сприятиме її функціонуванню.

В якості критерію успішної адаптації психоаналітична школа розглядає ситуацію, яка дозволяє людині насолоджуватися життям, не порушуючи її продуктивність та психологічну рівновагу.

У рамках *біхевіоризму* адаптація виступає як: 1) стан, в якому спостерігається співвідношення потреб індивіда і вимог середовища; 2) процес, за допомоги якого досягається цей гармонійний стан. Адаптація як процес і як результат є наслідком фізичних, соціально-економічних або організаційних змін в груповій поведінці, соціальних стосунках або культурі. Зовнішні дії визначають результативність адаптаційного процесу.

Науковці, що притримувалися *інтеракціоністського* напрямку, наполягають на значущості іншої сторони адаптації. Вони відносять

адаптацію до добре організованих прийомів або способів життєдіяльності, які дозволяють людині пристосовуватися до нової ситуації та вирішувати типові проблеми. Тому у якості характеристик адаптивної поведінки розглядаються успішне ухвалення рішень, ясне визначення свого майбутнього, прояв ініціативи. Так, Л. Філіпс вважає, що ознаками ефективної адаптованості є: здатність встановлювати інтимні, емоційно-насичені зв'язки у сфері особистих стосунків; наявність почуття емпатії; розуміння мотивів людської поведінки; здатність тонко і точно відбивати зміни у взаємовідносинах; ефективність у сфері позаособистісної соціально-економічної активності.

На думку представників цього напрямку, у процесі адаптації організм пристосовується до вимог специфіки ситуації. Інтеракціоністи вважають, що адаптивність проявляється у вигляді двох різних відповідей на дію середовища: у прийнятті й ефективній відповіді на ті соціальні очікування, з якими людина зустрічається відповідно до своїх переконань; у гнучкості, ефективності при зустрічі з новими і потенційно небезпечними ситуаціями; у здатності надавати подіям бажаний для себе напрям.

Ця ідея знайшла розвиток в роботах Т. Шибутані, який вважає, що слід відокремлювати ситуативну адаптацію від загальної адаптації до типових проблемних ситуацій. Загальна адаптація (адапованість) є результатом послідовного ряду ситуативних адаптацій до ситуацій, що повторюються та мають загальні визначальні риси [9].

Специфічне уявлення про адаптацію простежується в роботах У. Джемса, в його дослідженні транс-персонального досвіду. Автор вважає, що деякі відмінності, які ми робимо між собою і навколишнім світом, умовні, тому можливі різні пристосувальні реакції залежно від стану особистісної свідомості і здатності до селективності, тобто вибору того, що є актуально значущих для індивідуума. Тому процес адаптації є безперервним і залежить від того, в яких межах сприймає себе індивідуум.

У цьому підході покладено основи вивчення ідентичності як критерію і можливого чинника адаптації. Психологія свідомості Джемса розпочала вивчення сприйняття людиною власного місця у соціальному світі, концепцію осмислення особистістю власної самототожності, меж розвитку особистості та її місця у світі. Він сформулював питання, яке визначило подальший напрям досліджень ідентичності: «Чи може людина уранці, встаючи з ліжка, сказати, що вона та ж сама, хто лягав увечері спати?» Згідно концепції Джемса, процес адаптації пов'язано з ідентичністю, яка є однією з особистісних підстав, що допомагають людині зберегти самоповагу і цілісність її «Я» [10].

У психологічних роботах досліджуються різні види адаптації, властиві певній професійній, соціокультурній сфері, особливостям діяльності людини [11 – 15]. Явище адаптації в психології розглядається на різних рівнях: груповому і особовому, з позиції «людина –

середовище», з точки зору соціального оточення людини, взаємодії і взаємопроникнення різних культурних спільнот. Наприклад, відокремлено види адаптації за характером протікання (нормальна, девіантна, патологічна); за змістом діяльності (адаптація у навчальній, трудовій, ігровій діяльності); за типом культури (міжкультурна, міжетнічна адаптація) і тощо.

Види адаптації виділяються також залежно від тривалості, складності і спрямованості процесу пристосування, враховуючи ставлення до індивідуальних або соціальних психічних явищ і так далі. Наприклад, сенсорна адаптація означає пристосувальну зміну чутливості до інтенсивності подразника, що діє на орган чуття. Соціальна адаптація означає процес і результат активного пристосування індивіда до умов соціального середовища.

В уявленнях про види адаптації також простежується вплив основних психологічних напрямів: адаптаційні механізми на різних рівнях когнітивного розвитку; ситуативна і загальна адаптація та інші.

Дослідження основних функцій адаптаційних процесів пов'язане з вивченням біологічних складників процесу, зокрема, у зв'язку з вивченням стресу. Фізіологічні функції адаптації пов'язані з уявленнями про підвищення стійкості організму до несприятливих чинників середовища. Адаптаційні реакції організму на несприятливі дії покладено в основу вивчення адаптаційного синдрому. Згідно Сельє, адаптаційний синдром передбачає сукупність адаптаційних реакцій організму, які, виконуючи захисну функцію, виникають у відповідь на значні за силою та тривалістю несприятливі дії [5].

Вивчення процесів адаптації тісно пов'язано з уявленням щодо емоційного напруження та стресу. Г. Сельє встановив, що різні фізіологічні стани, що викликані будь-якою причиною, мають певну неспецифічну реакцію організму. Прояв цієї реакції зветься загальним адаптаційним синдромом, а той стан організму, що виникає за цих умов, вважається стресом.

Ф. Б. Березін вважає адаптацію тим процесом, що забезпечує побудовання оптимальних стосунків між організмом та середовищем. На думку науковця, завдяки процесу адаптації досягається оптимізація функціонування систем організму і збалансованість в системі «Людина – середовище». Автор дійшов такого висновку, розглядаючи можливості адаптивних механізмів, які було вироблено в процесі еволюції та які забезпечують можливість існування організму в умовах середовища, що постійно змінюється [1]. Аналогічний підхід підтримав та розвинув А. Сухарєв. Згідно з цим підходом процеси адаптації спрямовано на досягнення рухливого рівноважного стану системи шляхом протидії впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, що порушують цю рівновагу.

На думку Ф. Мейерсона, М. Березина, Л. Вассермана, під психічною адаптацією мається на увазі системна, багатовимірвальна, самокерована функціональна система, спрямована на підтримання

стійкої взаємодії індивіда з навколишнім середовищем. Така системна модель дослідження припускає аналіз взаємозв'язків фізіологічних, психологічних та соціальних компонентів.

Ф. Березін проводить аналогію з основними стадіями стресу, за Г. Сельє. Так, період первинної адаптації корелюється з реакцією тривоги, стабільної адаптації – зі стадією супротиву, адаптаційної втоми – зі стадією виснаження. Тривога у цій моделі розглядається як охоронний та мотиваційний механізм.

Щодо інтенсивності тривоги, то перша відображує індивідуальні особливості людини більш, ніж реальна значущість загрози, тому тривога як особистісна риса часто відокремлюється від реактивної тривоги як компонента психічного стану людини на даний момент (Ханін). Оскільки існує тісний зв'язок між симптомами тривоги й вегетативними зрушеннями, існують підстави зробити припущення, що ці зрушення є компонентами єдиного симптому тривоги, який є проявом емоційного стресу. Так, А. Леонова зазначає про існування ідентичних якостей у процесах провокування фізіологічного та емоційного стресу, коли нормальна адаптивна реакція недостатня.

Таким чином, бачимо пряму залежність стану рівня здоров'я від сформованості адекватних адаптивних механізмів організму людини. Згідно з цими концепціями, здоров'я людини розглядається у якості здатності організму до адаптації до умов зовнішнього середовища, а захворювання – як результат недостатньої адаптованості. Теорія функціональних систем К. Судакова, наприклад, ґрунтується на положенні, що нормальний стан людини визначається як гармонійна взаємодія функціональних систем різного рівня організації, що забезпечує оптимальний для життєдіяльності гомеостазис та адаптацію до умов життя. Здоровий організм має такі властивості, як системна та міжсистемна гармонія. Саме узгоджена взаємодія функціональних систем в організмі людини синхронізує ритми їхньої діяльності та об'єднує психофізіологічні та соціальні компоненти адаптованості.

Деякі дослідники відзначають біполярний сенс адаптації, її різноманітність залежно від ситуації. Це означає, що адаптація може привести або не привести до взаємної відповідності індивідів і середовища, вона може передбачати не лише пристосування, але й опір, а також спроби змінити власне середовище або змінитися взаємно.

Проаналізувавши підходи до вивчення феномену адаптації, можемо зробити висновок про багатокомпонентність останнього та різноспрямованість процесу адаптації. Своєрідне тлумачення поняття «адаптація» надає можливостей більш повного розуміння її природи, типів, функцій та критеріїв успішності. Адаптація розглядається як процес або стан (необіхевіоризм), як адекватна продуктивна результативність (інтераціоналізм) та як співвідношення змін середовища і особистості (психоаналіз).

Практично усіма авторами адаптація розглядається як процес пристосування до різних станів зовнішнього середовища, в ході якого отримуються нові якості або властивості. Це підкреслює активність адаптивних процесів, які постійно супроводжують життя людини і сприяють його виживанню в різних умовах. Важливо підкреслити, що адаптація пов'язана з багатьма важливими особистісними особливостями, такими, як пізнавальні, мотиваційні, ціннісні.

Ураховуючи спрямованість нашого дослідження на процеси адаптації до нового культурно-освітнього середовища, для нас найбільшу значущість представляють підходи, в яких розглядаються особливості пристосування людини до умов нового соціокультурного середовища. Так, уважаємо за доцільне подальші дослідження особливостей адаптування студентів до культурно-освітнього середовища вищих навчальних закладів України й розгляд сутності міжкультурної адаптації.

Список використаної літератури

- 1. Березин Ф. Б.** Психологическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л. : Наука, 1988. – 144 с.
- 2. Меерсон Ф. З.** Адаптационная методика: концепция долговременной памяти / Ф. З. Меерсон. – М., 1993. – 235 с.
- 3. Собчик Л. Н.** Методы психологической диагностики / Л. Н. Собчик М., 1990. – 204 с.
- 4. Философский** энциклопедический словарь / ред.-сост. : Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 576 с.
- 5. Селье Г.** Концепция стресса, как мы ее представляем в 1976 году // Новое о гормонах и механизмах их действия / Г. Селье : пер.с англ. – М., 1977. – С. 27 – 51.
- 6. Селье Г.** Очерки об общем адаптационном синдроме / Г. Селье. – М., 1960. – 254 с.
- 7. Стефаненко Т. Г.** Адаптация к новой культурной среде и пути ее оптимизации / Т. Г. Стефаненко. – М., 1996. – С. 167 – 184.
- 8. Парыгин Б. Д.** Социально-психологический климат коллектива / Б. Д. Парыгин. – Л., 1981. – 152 с.
- 9. Шибутани Т.** Социальная психология / Т. Шибутани. – Р.-н/Д., 1998. – 142 с.
- 10. Джемс У.** Психология / У. Джемс. – М., 1991. – 156 с.
- 11. Растигеев А. П.** Социальная адаптация и ответственность личности / А. П. Растигеев. – Томск, 1985. – 170 с.
- 12. Abrams D.** An introduction to the social identity approach / D. Abrams, M. A. Hogg. – N.Y., 1990. – 297 p.
- 13. Abrams D.** Comments on the motivational status of self- esteem in social identity and intergroup discrimination / D. Abrams, M. A. Hogg // European Journal of Social Psychology, 1988. – № 18. – Pp. 317 – 334.
- 14. Triandis H. C.** Culture and Social Behavior / H. C. Triandis. – N.Y., 1994. – 196 p.
- 15. Triandis H. C.** Individualism and collectivism: cross-cultural perspectives on self-in-group relationship / H. C. Triandis. – N.Y., 1999. – 220 p.

Ху Жунсі. Сутнісні характеристики соціальної адаптації студентів до культурно-освітнього середовища вищого навчального закладу як психолого-педагогічна проблема

У статті розглянуто особливості та сутнісні характеристики соціальної адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах з погляду філософської, психологічної, педагогічної, етнопсихологічної та соціологічної наук. Автором проаналізовано підходи до визначення поняття «соціальна адаптація»; узагальнено уявлення зарубіжних та вітчизняних учених з приводу розвитку культурної, національної та етнічної ідентичності в контексті пристосування до нових соціально-культурних, економічних та освітніх умов; визначено взаємозв'язок адаптації з розвиненістю особистісних особливостей, таких, як пізнавальні, мотиваційні, ціннісні.

Ключові слова: соціальна адаптація, етнічна ідентичність, міжкультурна взаємодія, адаптивні процеси, соціальне середовище.

Ху Жунси. Сущностные характеристики социальной адаптации студентов к культурно-образовательной среде высшего учебного заведения как психолого-педагогическая проблема

В статье рассматриваются особенности и сущностные характеристики социальной адаптации студентов к обучению в высших учебных заведениях с точки зрения философской, психологической, педагогической, этнопсихологической и социологической наук. Автором проанализированы подходы к определению понятия «социальная адаптация»; обобщены представления зарубежных и отечественных ученых по поводу развития культурной, национальной и этнической идентичности в контексте приспособления к новым социально-культурным, экономическим и образовательным условиям; определена взаимосвязь адаптации с развитием личностных особенностей, таких, как познавательные, мотивационные, ценностные.

Ключевые слова: социальная адаптация, этническая идентичность, межкультурное взаимодействие, адаптивные процессы, социальная среда.

Hu Rongxi. Essential characteristics of students' social adaptation to cultural and educational environment of higher education establishment as psycho-pedagogical phenomenon

The article reveals the peculiarities and essential characteristics of the social adaptation of students to studying at higher educational establishments from the viewpoints of philosophical, psychological, pedagogical, ethnopsychological, and sociological sciences. The author analyzes the approaches to defining the notion 'social adaptation'; generalizes the scientific conceptions related to the development of cultural, national, and ethnic identity in the context of adapting to new social, cultural, economic, and educational conditions; defines the connection between the adaptation and the

development of personality peculiarities, such as cognitive, motivational and value ones.

Key words: social adaptation, ethnic identity, intercultural interaction, adaptive processes, social environment.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2012 р.

Прийнято до друку 29.06.2012 р.